

ТОРГАЛЫГНЫҢ АЙЛАҢ-КУЖУ (ФАНТАЗИЯ)

Долу, чамасы, чаймытыг хүн Торгалыг эртин чыткан. Долу сугаг, шайны хөмгө Дастурункан болбас мен бе. Адыртыкан кезиг далаан. Аар ий огуу — мени көрсөң, Аргалаан дег, эдип оркуж: Доткуп чалгыч хемин кичилар. Доткай бээр, кешкей-ле сеп. Дотур-кара кымы-биле Домастаахы хонгас сен бе?

ОСКУНДУРГАН ТЕВЕНЕ ДЕГ...

(СОНЕТ).
Хөгзүг, баштап, динди дуртпн саната-лаа,
Хондун сөзү чөлө сөглөп шыдааан мен.
Хүшүт чыгым караан ууга чорунда-лаа,
Күзөл чөтпөс талыгырга дөмөйлөр мен.
Чалым назин, шалкан айт дег, арам берал.
Шалк ол өвүрк сөгкөл олу өшкөн болду.
Чайын башта, сөздөмдө сепи көрдүм.
Шала жашт, хажымындалан кайган турдум.
Мөгөсөрини хуржындан тарап чалган.
Мөөн чонуну чалгым сепи чажырытп.
Тереп сепи аразыне оскундурган.
Тевене дег, чиде берди. Кайда барды?
Уруг кини ынакшылы аягытас дөш.
Ужур сагып, кыргыжы мыт чок чор мен.
Хову-Аксы суур.

КУС-ДАА ДУШТУ...

Шаттар, бөдөр куурартыр бүдүү окуп,
Шартылаар шала сөзбө шатжок эдип,
Хурец-сарыг чамашкын бойдуз илп.
Кус-даа душту. Куптар чанар үе келди.
Сында турган башкы ак хар оруун мен.
Сыны үнү сугар, далай кыгырт кыды.
Күрсөргө инес, башка куюндалган.
Кус-даа душту. Хоор чыгып хоор четти.
Курулж чала болу эртер куулардын.
Кунагазын күсүк хымыс ишптер турдум.
Күзө, келин бишкан кат дег, чулук тырткан.
Кус-даа душту. Чурт чанар тем келди...

Н. ООРЖАК.

ХӨӨМЕЙЖИ

О черк

Хөмгө каттап, сөөртүп
Каргыраамы кагбас-ла

Халка сумкаш, чүктөп аар мен.
Бо баштап ырыны бистин
Тывадз бибес кини чок.
Мээ эң баштай, «Саматал-
дайым» мурунда-ла, ыртан
өвөргөн ырым баа ол. Ону
чонга тараткан кини — ыр-
лаар-хааракка эң-не баш-

руктуга чедер кини. Танды-
Тывадзга тавылбаан. Оон
ону — Игилээр-Игиле, Ыр-
лаар-Маалыр-оол, Анай суг-
лар-биле кады Москваже
чорудупкан.
СССР-ниң кайыскалы Со-
руктуга хуулаазы тоол иш-
кан сагылдырган. Хурен-

ра аргамчы ужулаа демир
доктакты чоошулаар са-
лым кал. «Кыялына чара-
мын аз, ховун ой. Ынчал-
нок кини босуче каймын
сыйарм бо» деп сезилин-
шкан, хөмөйлөп-өс жөлөн.
Чөсө-лаа катан хөмөйлөн.
Алак соонда өөрү «Ам бо»,
гак, үнү бижиттине берген-
дир» дикшен.

— Соонда, пластинкалар
бүгү Тывага тарай бергенде,
чамын кинилер менден
азаргаар, дөсөр турган дө-
сөс сийер. Бес кыла-мыла
кыдыналыт, хаарынтан кар-
гыраалан алган дөш аан —
деп, ол шаадыкы чоошун бу-
дүтүк үзүн сактын ор.
Соруктуң ачазы Оюн Сам-
данай Мөгөсөйге чурттан чо-
раан чүсө-дир. Эң-чаш ажи-
толу-даа эңмөккө, адымын-
даа келерге кини-дир. Уруг-
дарымын эңи-хыры берге-
дес кээр. Мөргөне чурттан
турган Ноган-Будун аар
моолга, ол Тывага тарай-
лаан чорда. Соруктуң азыра-
дыкан. Барган улууз баа-
ла бай-шырып эвес болган,
ыччала-даа Белек-Батма ка-
дай, боду ажы-төл чок бол-
ган, оолду өстүрүп каа.

Ынчал шаг-е калды. Ха-
мык албаты чон бөрүгүнө
чинизил кини бүрүгүгө сө-
сүрүп, оран-таандымын чал-
барып, чүгө оон өршөз дө-
лөс чоран. Тама-там, келин-
нескэй, чала-дүгүмөт дөш,
алары башкылаан кини,
чок. Хөмөйлөтү эдип, оон
эңтиге чүктөп келген оон
феодал Урту-Назнын хоор
кадарып чораш, кескү-э-
гөн ыры, хөмөй-биле чам-
рылдырмып, сагыш-сеткилин
алактырмып, хөдүнү чаап
чоран.

Оваа далаан, шагаалаан
болган шайлага кылган чон
оон бо-ла кел дээр. А болу-
пун аалынга аалыккан кел-
дир. Соруктуң Урту-Назын
мырыпал салбас: «Адым че-
дер эңтиг сен бе, акаанга
чедер маалык, бо дег хөмөй-
килик сен бе?» суг дөшөр.
Ол хирезинде ажи бозалган,
кады хондун эске чүс бээр
эвес. Оон келерге, мени ма-
лан илде деп дүңдүгүлдеп,
— Мөгөсөй Назарып, На-
рынга Чаламда ишкан хө-
мөйлөр эңкилер Эрзиге өтү
турду. Иччала-лаа Шар-
Болат огул Далаага чедери-
вис чок турган — дөш, хоо-
чу хөмөйни таахымын
хавында барды. — Байтарым

тай, чартык чүс чыл мурун-
да, үнүз бижиткен тывалар-
нын бирээни — Сорукту бо.
1933 чылдың бүтү-тыва
наалым. ТАР-ның мурун-
чалычтары, сүргүлгө мөгө-
лери, чүгүрүк аяттары, ыра-
жылаар болган хөгүмчүлөр
Кымылга келген. Хоорай
үлөз-леттингенден бээр
чөртби чыл баша чөтпөн
турган үе. Ынчан Контар-
байм турар эвес, шайм-
байм догандыр олдоор-ла,
олдоор — мейтилар, чалар-
лар, үлөктер. Тес-Хем кону-
нун төлөзүрү чаак чалаа-
ны алганга турган. Кайла-
ла «Кини бажы кимирт,
айт бажы козурт!» Кайтам-
чыла байырал болган.
Ынчан каргыраалаар болган
хөмөйлөр талазы-биле Со-

уштур бе? Адым азыг кини
чачан чылаш чок бүр-
дүр. Оон азымны иштине
арттырар, хан эрпидирер
аппараттың дузазы-биле
уругуң амыларарыга кел-
кен-лаа үе иштине дузааар
деп иштитирин эчтелер хү-
дөп алган.

Павл чедикшикниң бот-
танган. Июль 30-де өзүг не-
эниге келишкенин кылган,
чаштын аарганчыг дырыш-
кан мага-ботчугажып эчел-
дер холга тулуп алганнар.
Мишельял кадым эки дээр-
зи клантыг ишчиле кел-
гүскен, чүгө теркига эки
ажар, үргүлү эки далаа-
радыга тургузар хөрөс. Ас-
далаттыг келишкенин ий эл
иштине бичи кинилең
ам-тыны дөш чорудуп кел-

ген демисели шак ычээр
чазгай түңкөлдү болган.

Ол минутаны кылган-даа
артып күзеп, четтикелейн ма-
лан аниги — кыстыгантың
ачазы Деррик Нул. «Мээң
хуу-саламынча мундиг, па-
рып өөрүшүк тааарышкы-
ла-дир — деп, ол «Июль и-
куайр» деп америк журнал
дамчытыр, момчулдуулар-
биле сагыш-сеткилин үлөш-
көн. — Ынчала-лаа кинилең
чүд-лаа болза кычээр-лаа
ажок улул өөрүшкү-дүр.
Уругуңа келерге минак боор
мен, дүңгө-ле чорумза, оон
сестиктин кымы-лаа хомудат-
тырбас мен».

Америк парламентин ме-
дальон сугар эдирер,
Мишель Нулуң байлаан,
кадык чаагай өзүп турар.

Г. МЕРНАКОВА.
(«Комсомолец» правданың
оңулдары).

СОНУУРГАКТАРГА

СУАХИЛИ — БИРГИ ЧЕРДЕ

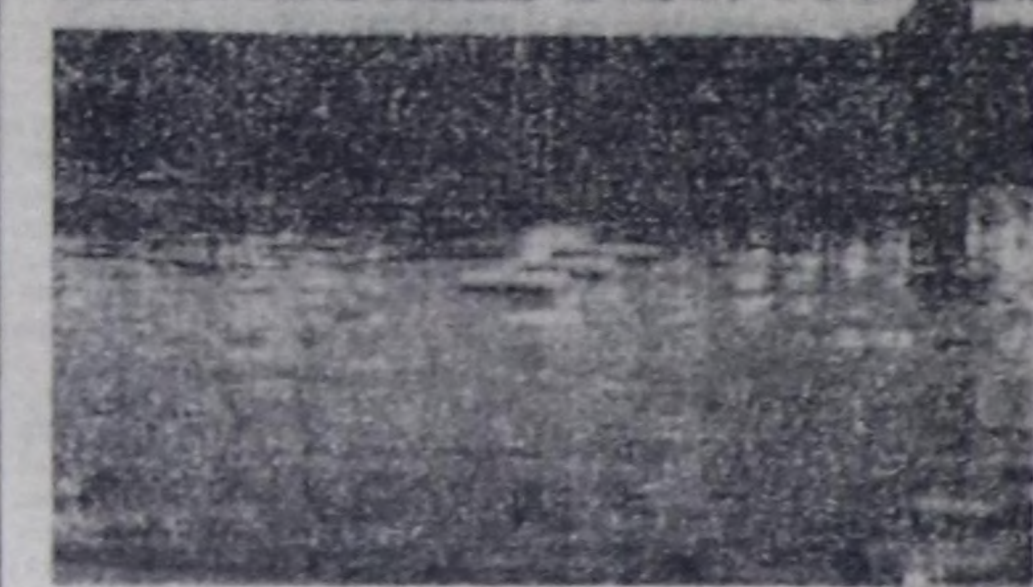
Африканың чурттакчы чо-
ну 20-е африк далаага бол-
ган 20 муң далаа-тылдерге
чугалажып турар. Оларын
чүгө 5-тен 20 хире хуузу
мурунда чалгыртан турган
күрүнезиниң дилинзе: фран-
цуз, англи, португал далаа-
ла чугалажып турар. Аф-
рикада эң дегереней дала-
лар: хауса — Барын Афри-
када база суахили — Чөөн
Африкада, 400 миллион аф-
риканчылар суахили, 25 ми-
лион кини хауса далаа ту-
галажып турар.

ОҢ УЛУГ

1983 чылда швед мотокулб-
тарын бирезин дегерейде эң
улул мотоциклда чогаткан.
Оон уузу дурту 8 метр. Алаа
хары угула 21 кини олурун-
тар.

ЭЭНЭРГЕН ЧЕРЛЕР

Тускай эртемчилериниң
салам турары-биле алырга,
курт, эң черлериниң салы
чылдыр на 21 миллион гек-
тар көндөп олар. Курга,
калданышкын черлерге
чурттан турар кинилериниң
салы 1977 чылда 650 миллион
турганымдан 1984 чылда 850
миллион чешкен. Бо хүн-
дир курт, курт, аң чөртөр
лер бөмбүрүзүн 35 хуузу
эзеп турар.

Аккыр, чарам куу куштар сагылдыр
Аваангыр, чик таныш тепкен кыстарын хар.

КУБОК ДЭЭШ

Сентябрь 21-де футбол фе-
дерациянын кубогу дөш
бир дугаар ойнал эгелээр,
аиаа дөш далаан 16 по-
мандазы жарып. Коллектив-
терин дөрт бөлүкс чарган.
Оон тивилектери дөрбөз
баузар. Бот-боттары-биле
ужурамып, а оон соонда фи-
налга таарымып. Ол дугайы-
ла Бүгү-экилелниң футбол
федерациянын СЭТА-нын кор-
респондентинге дамчыкан.
1-гү бөлүк: «Апарат», «Дина-
мо» (Тбилис), «Нофител»
болган «Торпедо».

2-гү бөлүк: «Динамо» (Мос-
ква), «Спартак», «Торпедо»
(Москва) болган «Илбрат».

3-кү бөлүк: «Динамо»
(СЭТА-кыя корр.).

ТВ

СЕНТЯБРЬ 20-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Уе», 8.45 — Шы-
раага делегей чемпиондалы.
Удуг негесириниң маргал-
даамы 9.00 — «Адымды-
адым оруктары-биле». Эр-
тем-тайлыдыр филмниң
баштайгы көрүзү, 9.20 —
«Мөгөсөй» — «Вестник»,
Уран-чечен филм, 4-кү се-
риязи. Бирги кезээ, 10.20 —
«Калдыкшы», 11.05 — «Мөгө-
сөй» — «Вестник», 4-кү се-
риязи. Ийги кезээ, 12.00 —
«Сиббета — ала-не хүн»,
12.30 — Ола-олак чок ши-
чашкын, 13.00 — Бөгүн де-
лөйде, 13.15 — «Бүгүгө
болган кини бүрүзүгө»,
13.45 — Д. Д. Шостакович,
«Адым чүс чыл». Балет,
16.05 — «Аж кешиге»,
Мультифилм, 16.15 — Түп-
түр дугайында, 17.00 — 18
болган бодун дугайында,
Позитив аполлоны, Леоид
Мартинов, 17.15 — «Балет-
гир-лаа бол, эленте», 18.45 —
ТТ-ниң экраныга бир ду-
гаар, «Эрес-кашгай гусар-
дарын эскергиле», 1, 2-дү
сериялары, 21.00 — «Уе»,
21.35 — «Суббота келээни-
де», Улуг улуска музет-
фильм, 22.15 — Украина
болган Молдав СССР-ерин
улустун артист С. Ротари-
нун концерти, 23.15 — Шы-
раага делегей чемпиондалы.
Удуг негесириниң маргал-
даамы, 23.30 — 23.45 — Ме-
дальон.

ИЙГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртеңги гимназия,
8.45 — Эртем-тайлыдыр
филмниң баштайгы көрү-
зү, 8.30 — Ритмик гимна-
стика, 9.15 — «Эртеңги по-
та», Музыкант дамыдыла,
9.45 — Чөс, дээр болган
далада, 10.15 — «Аж кеш-
камерин хор ырлар, Рита-
дан дамыдыла, 10.50 —
Бистин бажынымы, 11.40 —
Мону кылын алырар эелер,
12.25 — «Кылын шылаары-
нн хымылар», Беш се-
риязы уран-чечен филм, 3-
кү сериясы, 13.40 — Делегей
культуразын чымыл
арманын, XVIII чүс чыл-
дың орус уран чүдү, 14.35 —
«Кино парадомы», 16.05 —
«Сахалинниң телевидение
студиянын программасы»,
17.00 — «Нарк» — «Нарк»,
Филм-концерт, 17.40 — «Вэ-
ро», йиң, «Зем-беле», Музы-
ка филм, 17.50 — Мосталым
музыкалыг бажынымы,
«М. Н. Ермоловниң бакы-
нында», 19.00 — Телеорте,
19.35 — «Гореп» тавын а-
самблениң концерти, 20.00 —
«Тамчыктыг» удулар, чаш-
тар, «Пег болган бөрү»,
Музыка филм, 20.15 — Дөжө
хирешсе СССР чемпиондалы,
20.45 — Чалым назин ырлар,
танымал чүд, 21.00 — «Уе»,
21.35 — 22.55 — «Ийн да-
ныкы», Уран-чечен филм.

Редактор В. С. ШАРАВИН

Огаар

Республикага шокор булуттар,
Дүң биче чаштар,
Соңу-барын чүсө угула
хаттын дүргөн секунда
5-10 метр. Күшөлдө берген-
де 15-20 метр чедер бээр,
Дүң агаарын температурасы
— 2-7 градус чедер соор,
чамакы черлерге 0-тен калар
5 градус болур. Хулуус чаше-
тар. Далай черлерге хар
чаар. Агаарын температура-
зы 10-15 градус чылдыр.
Кымыла шокор булуттар,
Соңу-барын чүсө угула
хаттын дүргөн секунда
5-10 метр. Күшөлдө берген-
де 15-20 метр чедер бээр, Дүң
агаарын температурасы 2-
4 градус соор. Хулуус 13-
15 градус чылдыр.

Кино

СЕНТЯБРЬ 20-ДЕ.
«НАПРАЛ»: «Мой дом на
зеленых холмах» 11.20, «Тя-
желая заставка» 9.30, 13.10,
16.50, 18.40, 20.30 (уэтан)
шкларда, «Футе» 13.00
шкларда.
«КАА-ХЕМ»: «Русь ма-
на-кал» (1, 2 серия) 13.00,
16.00, 19.00 шкларда.
«ВОСТОК»: «Тайна золотой
горы» 11.30, 16.10, 17.50, 19.40
шкларда.
«ПНОЕР»: Кинообзорник
№ 132 9.40, «Бесконечная
история» 11.10, 13.10, 15.00,
«Седьмая женщина» 16.50,
18.50, 20.40 (уэтан) шк-
ларда.

ХОРААНЫҢ ЧУРТАКЧИ
ЧОНУҢА БОЛГАН АЛ-
ЧЫЛАРЫНА
Хорайын жүзүң мааро-
районунда Москвадан адым-
чугула 101 дугаары. Да-
жында чонот фотоприда са-
лону адыттыган. Салон
чурттакчы чонга хуу, бөлүк
кинилерин, бичи уругун
тырттыртып турар.

Фотография 10 шккан 20
шккан чедер ажаллаар. Чал-
сар 14-тен 15 шккан чедер,
Дыштарын хуу — посылка-
ны.

«Московская» деп автобус
доктар черге чедер 25М 6
болган 1 автобустар-биле чо-
рур.

667000. Кызыл, Шетинкин болган
Кравченко куумчузу, бажы № 3, Телефоннары: редакторун 2-24-63, редакторун оралакчыларынын 2-35-24,
2-23-54, харымсалгаар секретариатын 2-23-35, секретариатын 2-23-35, партияж амылаа болган улетун калдыктериниң 2-31-75, пропаганда болган совет
тургузуг калдыктериниң 2-37-13, чагаа калдыктериниң 2-20-60, куулура калдыктериниң 2-23-54; калды ажал-агы калдыктерини
2-21-47 секреторларынын 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45

667000. Кызыл, Шетинкин болган
Кравченко куумчузу, бажы № 3, Телефоннары: редакторун 2-24-63, редакторун оралакчыларынын 2-35-24,
2-23-54, харымсалгаар секретариатын 2-23-35, секретариатын 2-23-35, партияж амылаа болган улетун калдыктериниң 2-31-75, пропаганда болган совет
тургузуг калдыктериниң 2-37-13, чагаа калдыктериниң 2-20-60, куулура калдыктериниң 2-23-54; калды ажал-агы калдыктерини
2-21-47 секреторларынын 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45

667000. Кызыл, Шетинкин болган
Кравченко куумчузу, бажы № 3, Телефоннары: редакторун 2-24-63, редакторун оралакчыларынын 2-35-24,
2-23-54, харымсалгаар секретариатын 2-23-35, секретариатын 2-23-35, партияж амылаа болган улетун калдыктериниң 2-31-75, пропаганда болган совет
тургузуг калдыктериниң 2-37-13, чагаа калдыктериниң 2-20-60, куулура калдыктериниң 2-23-54; калды ажал-агы калдыктерини
2-21-47 секреторларынын 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45

667000. Кызыл, Шетинкин болган
Кравченко куумчузу, бажы № 3, Телефоннары: редакторун 2-24-63, редакторун оралакчыларынын 2-35-24,
2-23-54, харымсалгаар секретариатын 2-23-35, секретариатын 2-23-35, партияж амылаа болган улетун калдыктериниң 2-31-75, пропаганда болган совет
тургузуг калдыктериниң 2-37-13, чагаа калдыктериниң 2-20-60, куулура калдыктериниң 2-23-54; калды ажал-агы калдыктерини
2-21-47 секреторларынын 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45